

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 17, Dönem/Period: 2023-Güz/Autumn, Sayı/Number: 33

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003



YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Uygur Harfli Mi'râc-Nâme

Mert, Abdullah (2023). Uygur Harfli Mi'râc-Nâme (Giriş, Metin, Aktarma, Dizinler, Tıpkıbasım). Konya: Palet Yayınları. ISBN: 978-625-6401-51-8

Hilal Güney

Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye

e-posta guneyhilal280@gmail.com

orcid 0009-0004-6371-2870

Atıf

Citation

Güney, Hilal (2023). Uygur Harfli Mi'râc-Nâme. *Dil Araştırmaları*, 33: 305-310.

Başvuru

Submitted

13.06.2023

Revizyon

Revised

14.07.2023

Kabul

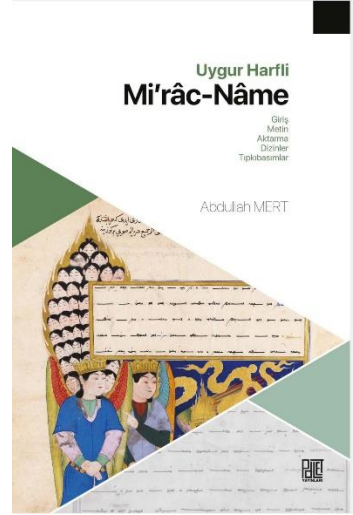
Accepted

03.08.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023



İslamiyet ile birlikte Hz. Muhammet'in hayatını konu alan eserler Türk edebiyatında büyük bir merak uyandırmış ve bu tipten eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi de Mi'râc-nâmelerdir. *Mi'râc* kelimesinin anlamı "basamak, merdiven, yükselme, göğe çıkma"dır. Mi'râc-nâmeler, Hz. Muhammet'in Mi'râc mucizesini konu alır. Uygur harfli Mi'râc-nâme Türk edebiyatının ilk örnekleri olduğu söylenebilir. Abdullah Mert'in "Uygur Harfli Mi'râc-Nâme" adlı eseri bu alanda yapılmış önemli bir eserdir.

Türkler tarih boyunca çok geniş coğrafyalarda yaşamış ve yurt tuttıkları bölgelerde inandıkları dinin emir ve yasaklarına göre hayatlarını şekillendirmişlerdir. Manihaizm ve Budizm dinlerine inanan Uygurlar, bu dinin gereklerini yerine getirerek sosyal hayatlarını şekillendirmiştir. Uygurlar tarih boyunca Türklerle iç içe yaşayan Soğdlarla birlikte İslam dini ile tanışma imkânı bulmuşlardır. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i resmî olarak kabul etmesinin ardından İslamiyet, Türkler arasında hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. İslamiyet ile birlikte Türkler arasında bu yeni din çerçevesinde, dinî-ahlaki eserler meydana getirilmeye başlanmıştır.

Maniheizm ve Budizm dinlerine inanan Uygurlar bu dinî muhitte oluşturdukları eserlerini çoğunlukla Soğd kökenli Uygur alfabesi ile yazmışlardır. Fakat Uygur alfabesi bilindiği üzere Türk dili tarihinde yalnızca Uygur bölgesinde değil Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca İslami dönem metinleri için kullanılmıştır.

Uygur alfabesi, bir taraftan Maniheist ve Budist Uygurlar tarafından kullanılırken diğer taraftan Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte İslami dönem metinleri için de kullanılmıştır. 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib tarafından Balasagun'da yazılmaya başlanıp Kâşgar'da tamamlanan Kutadgu Bilig'in üç nüshasından biri olan Herat nüshası Uygur harfleriyle kaleme alınmıştır. Bu önemli eserin dışında Rızvan Şah ile Ruh-Afza hikâyesi, Bahtiyar-nâme, Siracü'l-Kulüb, Rahatü'l-Kulub gibi Doğu sahasında yazılan önemli eserlerin de Uygur harfli nüshaları bulunmaktadır.

Anadolu sahasında Mi'râc-nâme türünde çok sayıda eser yazılmıştır. Doğu sahasında yazılan Mi'râc-nâmelerden en önemlisi Paris Bibliothèque Nationale No. 190'da muhafaza edilen eserdir (Uygur harfli nüsha). Bu eserin başka bir nüshası (Arap harfli), Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Bölümü, No: 2848)'nde bulunmaktadır. Ayrıca eserin çeşitli koleksiyonlarda yer alan parçaları da bulunmaktadır.

Paris Bibliothèque Nationale (No: 190) Nüshası, literatürde Şahrüh Mi'râc-nâmesi olarak anılır. Aynı mecmuayı paylaştığı *Tezkire-i Evliyâ*'nın keetebe kaydında *Ebû Mâlik Bahşî* tarafından Hicri 10 Cemâziye'l-âhir 840 / Miladi 20 Aralık 1436 yılında istinsah edildiği yazılıdır. Metinlerin yazı karakterleri ve kâğıt özellikleri Mi'râc-nâme'nin de aynı elden çıktığını gösterir. Nüshanın ilk varlığında "*bu kitabın atı mi'râc name turur nehcül feradis atlıg kitabdın türk tilige evürdük*" (1v/8-10) şeklinde bir bilgi yer alır. Ancak bu nüshaya kaynaklık eden *Nehcü'l Ferâdis* henüz tespit edilebilmiş değildir. Nüsha, 68 varaktan (1v-69r) oluşmaktadır. 60 varakta minyatürler ve metin birlikte yer alırken 10 varakta sadece metin bulunur. Bazı varakların üst kısmında renkli mürekkeple yazılmış Arapça metinler yer alır. Bunlar Uygur harfli varaktaki metinler veya minyatürler hakkında bilgi veren tarif edici kısa açıklamalardır. Bu Arapça metinlerin hemen altında veya ayrı bir varakta Osmanlı Türkçesiyle yazılmış açıklamalar da bulunur. Bunlar da varakların muhtevasına dair kısa bilgiler veren metinlerdir. Bu eser üzerine ilk çalışma, Fransa'da yapılmıştır. Pavet de Courteille, Uygur harfli metni Arap harfleri ile transkribe etmiş ve Fransızcaya çevirmiştir (1882).

Türkiye’de ise 1938 yılında Fahir İz bu nüsha üzerinde çalışarak bir bitirme tezi hazırlamıştır. 1977 yılında Marie-Rose Suguy, Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanan çalışmasında yazmadaki 60 minyatüre yer vermiş ve bu minyatürleri anlatmıştır (Mert, 2023: 14).

1994 yılında W. M. Thackston, yazmayı Latin harflerine transkribe etmiş ve İngilizceye çevirmiştir. 2003 yılında Max Scherberger yazmayı Latin harflerine transkribe etmiş ve Almancaya çevirmiştir. Ayrıca çalışmasında ait olduğu dönemin tespitine ilişkin bazı dillik karşılaştırmalara da yer vermiştir. Çalışmanın son kısmında birkaç varak tıpkıbasım da bulunur. Gruber, 2005 yılında tamamladığı (*The Prophet Muhammad's Ascension (Mi'raj) in Islamic Art and Literature, 1300-1600*), unpublished doctoral dissertation, University of Philadelphia) doktora çalışmasında 1600 yılına kadar İslam dünyasında öne çıkan özellikle minyatürlü yazmaları incelemiştir. Bu çalışmada hem Paris’te bulunan Uygur harfli Mi’râc-nâme’nin hem de bugün özel koleksiyonlarda parçaları bulunan, Sultan Ebu Said Güreğan’a atfedilen minyatürlü *Nehcü'l Ferâdis*’in İslam sanatı ve edebiyatındaki önemi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir (Mert, 2023: 15).

Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Bölümü, No: 2848) Nüshası, Arap harfli *Tezkire-i Evliyâ* ile aynı mecmua içindedir. Bu mecmuanın 1b-12b arasındaki bölüm Mi’râc-nâme’yi, 13b-151a arasındaki bölümü ise F. Attar’ın *Tezkire-i Evliyâ*’sını ihtiva eder. Osman Fikri Sertkaya 1968 yılında Arap harfli nüsha üzerine transkripsiyonlu metin ve gramatikal indeksten oluşan bir lisans bitirme tezi hazırlamıştır. Hasan Bekmez 2017 yılında bu nüsha üzerine doktora semineri hazırlamış, çalışması metin, gramer ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır (Mert, 2023: 15).

Eserin çeşitli koleksiyonlarda yer alan parçaları ise şunlardır: Private Collection, London, Sultan Ebu Said Güreğan için hazırlanan bu yazmanın fiziki durumu hakkında yeterli bilgi yoktur. Yazmanın bir varağında Yavuz Sultan Selim’in hazine mührü basılıdır. Mühürden anlaşıldığına göre yazma, Yavuz’un saltanat yılları olan 1512-1520 tarihleri arasındaki bir zaman diliminde Osmanlı sarayına getirilmiştir. Tıpkı Paris nüshasında olduğu gibi bu nüshada da varakların üst ve alt kısımlarında Osmanlı Türkçesiyle kısa metinler yer alır. Bunlar Uygur harfli metinde yer alan anlatının kısa açıklamasından ibarettir. Private Collection’da Paris nüshası ile ortaklık gösteren varaklar 1v, 13r, 13v, 63r, 63v, 68r’dir. Çok küçük bazı imla farkları dışında metin, Paris yazması ile birebir aynıdır (Mert, 2023: 16).

The David Collection koleksiyonda bulunan varakların Paris nüshasındaki paralel metinleri 11r, 11v, 32r, 32v, 45r, 45v, 53r, 53v’dir. Her iki nüshada yer alan denk metinler hemen hemen aynıdır. Bu benzerlik satırların başında ve sonunda bulunan kelimelerin yerlerine varıncaya kadar aynılık gösterir (Mert, 2023: 17).

Serakani Collection, Oxfordshire, koleksiyonda bulunan varaklardan Hz. Muhammet’in Azrail’le karşılaştığı, Hz. Muhammet’in karlar denizine ulaştığı ve Hz. İbrahim’le Cennet’te buluştukları bölümleri içeren kısımlar, Paris ve Süleymaniye nüshalarında yer almaz. Sultan Ebu Sa’id Güreğan adına hazırlanan

bu nüsha, söz konusu bölümlerin varlığı ile diğer iki nüshadan ayrışır. Bu üç koleksiyonda yer alan yazmalar üzerine Gruber (2005, 2008, 2016) ve Eleanor Sims'in (2014) çalışmaları söz konusudur. Bu çalışmalar, yazmalarda yer alan minyatürleri İslam sanatı tarihi ve ilahiyat boyutuyla ele alan araştırmalardır (Mert, 2023: 17).

Abdullah Mert tarafından yapılan çalışmada Uygur harfli Mi'râc-Nâme'nin metin aktarımı yapılmıştır. Eser Giriş, Metin, Aktarım, Dizin ve Tıpkıbasım olmak üzere 5 ana başlıktan oluşmaktadır.

Giriş bölümü "Mi'râc-Nâme" ve "Şekil Bigisi" şeklinde iki ana başlıktan oluşmaktadır. Mi'râc-Nâme kendi içerisinde "Müstensihi", "Nüshaları", "Eserin Dili ve Nüshalarda Öne Çıkan Bazı Dil Özellikleri" şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. "Şekil Bigisi" ise "Yapım Ekleri" ve "Çekim Ekleri" olmak üzere 2 alt başlığa ayrılmıştır.

Mi'râc-Nâme'ye ayrılan bölümde eserin Çağatay Türkçesiyle yazılmış ikisi Uygur biri Arap harfli olmak üzere üç nüshası hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Eserin dili bölümünde Mert, Paris nüshasının Çağatayca'nın ilk döneminde, Arap harfli nüshanın ise klasik dönem Çağatay Türkçesi içerisinde değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Uygur harfli nüshada /e/ sesinin büyük oranda korunduğu görünürken, Arap harfli nüshada /e/ sesi /i/'ye değiştiği görülür. Uygur harfli nüshada kelime başında /t-/ sesi korunurken Arap harfli nüshada /d-/li olarak yazıldığı görülür. Eski Türkçe *sub* kelimesi Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde *suw* biçiminde kullanılmıştır. Arap harfli nüshada kelime *su* biçiminde iken Uygur harfli nüshada /sw/ işaretleri ile yazılmıştır. Bu durumun tek istisnası /y/ yardımcı ünsüzüyle kullanıldığı yerlerde /sw/ imlasiyla gösterilmesidir. Her iki nüshada da /y/ sesi korunurken, Uygur harfli nüshada *yıdılığ* (45r/17) ve *yinek* (3r/16) şeklinde yazılan kelimelerin Arap harfli nüshada /y-/ seslerinin düşürüldüğü, *ıdılığ* ve *inek* şeklinde yazıldığı görülmektedir (Mert, 2023: 18).

Bu bölümde nüshalarda öne çıkan bazı dil özellikleri şöyle açıklanmıştır: Harezmi Türkçesinde görülen {+nç} sıra sayı eki, Mi'râc-nâme nüshalarında {(X)nçI} şeklindedir (altı-nçI (24r/2)). Harezmi Türkçesi metinlerinde zarf-fiil eki daha çok {-mAdIn} şeklinde iken Mi'râc-nâme nüshalarında {-mAdIn} ekinin örneği yoktur; bunun yerine {-mAyIn} ve {-mAy} ekleri kullanılmıştır (kork-may (61v/5)), Mi'râc-nâme nüshasında sıfat-fiil eki olarak {-gAn} ekli örnekler bulunmaktadır. Nüshalarda, görülen geçmiş zamanın I. çokluk kişi çekimi için {-DUK} eki kullanılmıştır. Nüshalarda çok sayıda örnekte, g / ğ ~ k / k nöbetleşmesi söz konusudur. Uygur harfli nüshada yükleme durumu eki yerine ilgi durum eki kullanılırken, Arap harfli nüshada ise yükleme durumu eki kullanılmıştır (Mert, 2023: 19).

Uygur harfli nüsha (A): gusül kılmak-**niğ** bilmes erdiler

Arap harfli nüsha (B): ğusl kılmak**ni** bilmes irdiler (59r/4)

Şekil Bilgisi bölümü Yapım Ekleri ve Çekim Ekleri olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır.

Eserin Metin bölümünde metin kurulurken dikkate alınan hususlardan bahsedilmiş ve metin bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde varak, satır numaraları solda sıralı olarak verilmesi metin üzerinde yapılacak çalışmalar kolaylaştırmayı sağlamaktadır. Metin bölümünde, Uygur harfli nüshanın transliterasyonu ve yazı çevirimi ile birlikte nüsha karşılaştırması da yapılmıştır. Metin bölümünün düzeni Mert tarafından şu şekilde oluşturulmuştur:

resul aley(h)i selam mi‘rac-ka barkan-ı

r’swl ’l’yy s’l’m myqr’c-ğ’ p’rğ’n y

1 [1v]

1. şükür ü sipas¹ v-e² sitayış³ ol kadir⁴-i lem yezel on sekiz⁵ miñ alem-ni⁶

swkrw syp’z w ’ syd’yys ’wl ğ’dyr y l’m y’s’l ’wn s’kyz mynk PC→2 ’’lm ny
PC⁷→1 swkwr w syp’z w ’ syd’yys ’wl ğ’dyr y l’m y’s’l ’wn s’kyz mynk ’’lm ny

2. yaratkan töretken münez(z-e)⁸ bir ü bar erklig⁸

y’r’dğ’n twr’dk’n mwn’z ’ pyrw p’r ’’rklyk
PC→2 y’r’dğ’n twr’dk’n mwn’z ’ pyrw p’r ’’rklyk

3. teñri ta‘al-a-ka⁹ cell-e celalehu v-e tekaddes esm-a-u-hu vel-a

t’nkry t’q’l ’ ğ’ c’ll ’ c’l’l’w w ’ t’ğ’dz ’sm ’ ’w w’l ’
PC→3 t’nkry t’q’l ’ ğ’ c’ll ’ c’l’l’w w ’ t’ğ’dz ’sm ’ ’w w’l ’

4. ilah-e gayru-hu¹⁰ yan-a yüz miñ salavat¹¹ v-e¹² tahiyat¹³

’yl’q ’ ğ’yrw ’ww y’n ’ ywz mynk s’l’v’t w ’ t’qyy’d
PC→4 ’yl’q ’ ğ’yrw ’w y’n ’ ywz mynk s’l’v’t w ’ t’qyy’d

¹ B: sipās

² B: ü

³ B: sitāyış

⁴ B: kadir

⁵ B: sikiz

⁶ B: ’ālemni

⁷ PC: bu yazma Private Collection’da yer alır (Sims, 2014, s. 91).

⁸ B: irklig

⁹ B: tiñri ta‘ālāğa

¹⁰ B: جل جلاله وتقدس اسماءه ولا إله غيره

¹¹ B: şalavāt

¹² B: ü

¹³ B: tahiyāt

5. **teñri ta 'al-a-nıñ¹⁴ habibi¹⁵ yüz yigirmi tört miñ peygamber-niñ**

t'nkry t'q'l' nynk ''pypy ywz yykyrmy twrt mynk p'yq'mp'r nynk

PC→5 t'nkry t'q'l' nynk ''pypy ywz yykyrmy twrt mynk p'yq'mp'r nynk

6. **server-i muham(m)ed¹⁶ resulull-(a)h-nıñ¹⁷ canın-ka¹⁸ teps-ün¹⁹**

s'rw'r y mwq'm't r'swlwll' nynk c'nyn q' t'kz wn

PC→6 s'rw'r y mwq'm't r'swlwll' nynk c'nyn q' t'kz wn

Metnin transkripsiyonu Uygur alfabesinin imla özelliklerine göre yapılmıştır. Arapça ve Farsça kelimeler, orijinal imlalarına göre değil Uygur harflerindeki yazımları esas alınarak okunmuştur. Ancak Arap harfli olan B nüshasında geçen Arapça ve Farsça kelimelerin ise asli imlalarına göre Latin harfli transkripsiyonu yapılmış ve bunlar dipnotla gösterilmiştir. Uygur imla geleneğinin özelliklerinden biri de bazı eklerin veya seslerin ayrı yazılmasıdır. Bu özellik transkripsiyonlu metinde “-” işareti kullanılarak gösterilmiştir. Arapça tamlamaların transkripsiyonunda Uygur harfli metnin yazımı esas alınmış, Latin harflerine transkripsiyon buna göre yapılmıştır (Mert, 2023: 34).

Eserin “*Aktarma*” bölümünde, varak ve satır numaralarıyla birlikte metin aktarımı verilmiştir.

Eserin “*Dizin*” bölümü “*Kelimeler*” ve “*Ekler*” olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Kelimelerin her birinin karşısına parantez içerisinde kökeni, kelimelerin hemen altına eklenen ekler ve geçtiği yerlerin varak numarası, satır numaralarına yer verilmiştir. İslami dönem eseri olduğu için dizin bölümünde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olduğu görülmektedir. “*Ekler*” bölümü aynı kelime dizinde olduğu gibi belirtilen ekler metinde yer aldığı varak ve satır numaralarıyla birlikte verilmiştir. Eserin son bölümünde nüshaların tıpkıbasımlarına yer verilmiştir.

Uygur harfli Mi'rac-nâme'nin Türkiye'de daha önce metin yayını gerçekleştirilmemişti. Abdullah Mert'in alana katkı sağlayan çalışması, alandaki boşluğu dolduracak niteliktedir.

¹⁴ B: tiñri ta ālānıñ

¹⁵ B: ħabibi

¹⁶ B: muħammed

¹⁷ B: resūlu'llahıñ

¹⁸ B: cānıǵa

¹⁹ B: tiǵsün